
PANEVĖŽIO

FOTOGRAFIJA 1918–1940 METAIS

Zita Pikelytė

Panevėžio kraštotyros muziejaus vyresnioji muziejininkė

Įvadas

Žvilgsnis į pirmosios Lietuvos nepriklausomybės laikotarpį daugeliui pažadina romantinius jausmus, nostalgiją šviesiam, pakylėtam, patriotizmu ir meile tėvynei dvelkiančiam, tačiau prarastam laikui. Tokius jausmus išgyvena ypač tie, kurie, sklaidydami senas fotografijas, jose randa savo vaikystės, jaunystės dienų nuotrupas, linksmo, aktyvaus ir veržlaus gyvenimo įrodymus. Tik ar pamena, kas tas žavias akimirkas jiems „dovanojo“ – kas jas užfiksavo fotoplokštelėje ar fotojuostoje?

Daugelis mena ne tik fotografų pavardes, bet ir kaip jie fotografavo, kaip bendravo su klientais. Tik tų prisiminimų užrašyta ne tiek daug, o menančiųjų vis mažėja. Labai dažnai fotografijos turinys nustelbia jos autorių, ilgą laiką net publikuojant nebuvo nurodoma fotografo pavardė. Gal tai atrodo nesvarbu, o gal per sunku (ar net neįmanoma) kai kurių fotografijų autorių nustatyti.

Didėjant susidomėjimui ne tik meninės fotografijos ištakomis, bet ir amatininkais, komercinės fotografijos atstovais, vis daugiau pavardžių įrašoma fotografijos istorijoje. Ir ne tik „profesionalų“, turėjusių savo fotostudijas, bet ir „mėgėjų“, kuriems fotografavimas tebuvo malonus pomėgis, laisvalaikio užsiėmimas, o ne pragyvenimo šaltinis. Pastarieji fotografavo aplinką, žmones sau, savo artimiesiems, draugams ir bičiuliams atminčiai. Tačiau jų fotovaizduose užfiksuotas ne tik tuo metu viręs gyvenimas, juos supusios asmenybės, bet ir fotografuojančiojo žvilgsnis į tą gyvenimą, į pasaulį, santykis su atvaizde besišypsančiais, kartais liūdnais ar svajiniais žmonėmis.

Senoji, ypač tarpukario, Panevėžio fotografija nėra sulaukusi didelio istorikų susidomėjimo. Virgilijaus Juodakio knygoje „Lietuvos fotografijos istorija 1854–1940“ paminėtas tik vienas tarpukario Panevėžio fotografas – Ickas Fridas, publikuojamos dvi jo 1930 metų

Panevėžio elektros stoties interjero fotografijos¹. Apie tarpukario fotografiją visai nekalbama ir naujausioje 2003 metais išleistoje Panevėžio istorijoje „Panevėžys nuo XVI a. iki 1990 m.“². Didesnio dėmesio susilaukė vienas iš žymiausių tarpukario fotomeistrų – Jonas Žitkus, arba Žitkevičius (pavardė sutrumpinta apsigyvenus JAV – Z. P.). Keli biografijos faktai minimi Dalios Gargasaitės straipsnyje „Iš Jono Žitkevičiaus archyvo“, straipsnį iliustruoja trys Žitkaus Amerikoje darytos fotografijos: rašytojos Žemaitės, Rytų Prūsijos lietuvių kultūros ir visuomenės veikėjo Jono Vanagaičio portretai bei grupinė Amerikos lietuvių, tarp kurių – Mikas Petrauskas, nuotrauka³. Išsamesnė biografijos apžvalga pateikiama Silvijos Kraskauskienės publikacijoje „Fotografo Jono Žitkaus atminimui“⁴. Fotografo 110 metų sukakčiai paminėti 1999 metais Panevėžio kraštotyros muziejus surengė Žitkui skirtą parodą bei išleido knygėlę „Fotografas Jonas Žitkus“, kurioje publikuojamas S. Kraskauskienės straipsnis „Fotografas Jonas Žitkus (Žitkevičius)“⁵, prisiminimais apie fotografą dalijasi Donatas Būtėnas⁶, Bernadeta Lukoševičiūtė-Dabužinskienė⁷, Bronius Morkūnas⁸, Liucija Žitkevičiūtė-Sukauskienė⁹. Apie Žitkų viename interviu atsiminimų nuotrupas pasakojo ir Algimantas Mockus¹⁰. Tačiau bene didžiausio dėmesio susilaukė 1941-ųjų metų birželį Žitkaus darytos fotografijos, kuriose jis užfiksavo raudonojo teroro aukas. Nuotraukos buvo spausdintos karo metų bei Atgimimo laikotarpio spaudoje¹¹, eksponuotos 1942 metais surengtoje ir visus didžiuosius Lietuvos miestus apkėliavusioje parodoje „Bolševizmo žvėriškumas“¹². Šios fotografijos Žitkui buvo lemtingos – už jas gavo 10 metų nelaisvės, pusę šio laiko praleido Sibiro lageriuose. Apie tai kalbama šio teksto

¹ V. J u o d a k i s, *Lietuvos fotografijos istorija 1854–1940*, Vilnius, 1996, p. 138.

² *Panevėžys nuo XVI a. iki 1990 m.*, sudarė K. G u d a s, Nevėžio spaustuvė, Panevėžys, 2003.

³ D. G a r g a s a i t ė, Iš Jono Žitkevičiaus archyvo, *Gimtasis kraštas*, 1977 02 03.

⁴ S. K r a s k a u s k i e n ė, Fotografo Jono Žitkaus atminimui, *Panevėžio balsas*, 1995 07 01, nr. 153.

⁵ S. K r a s k a u s k i e n ė, Fotografas Jonas Žitkus (Žitkevičius), *Fotografas Jonas Žitkus*, Panevėžys: Panevėžio kraštotyros muziejus (toliau – PKM), 1999, p. 5–7.

⁶ D. B ū t ė n a s, Dešimt metų vienoje virtuvėlėje, ten pat, p. 8–10.

⁷ B. L u k o š e v i č i ū t ė - D a b u ž i n s k i e n ė, Dėdę prisimenant, ten pat, p. 10–11.

⁸ B. M o r k ū n a s, Atsiminimai apie Bronislavą ir Joną Žitkus, ten pat, p. 12–14.

⁹ L. Ž i t k e v i č i ū t ė - S u k a u s k i e n ė, Apie dėdę Joną, ten pat, p. 14–16.

¹⁰ A. M o c k u s, Viskas prasidėjo nuo žydrojo horizonto, *Lietuvos aidas*, 2001 08 01, p. 11.

¹¹ *Išlaisvintas panevėžietis*, 1941 08 01, p. 1; *Išlaisvintas panevėžietis*, 1941 08 08, p. 1; *Išlaisvintas panevėžietis*, 1941 09 10, p. 1; *Tėviškė*, 1942 10 29, nr. 29, p. 2, 4; *Tiesa*, 1988 10 29.

¹² Raudonojo teroro Lietuvoje parodos atidarymas Panevėžyje, *Balsas*, 1942 09 12.

autorės publikacijose¹³.

Kitas fotografas, veiklą pradėjęs prieš Antrąjį pasaulinį karą ir susilaukęs didesnio dėmesio – Jonas Cibulskis. 2001 metais Panevėžio kraštotyros muziejuje buvo surengta Cibulskiui skirta paroda, išspausdintos kelios publikacijos¹⁴.

Kitų tarpukario fotografų ryškesnių paminėjimų spaudoje nepavyko rasti. Po daug žadančia antrašte „Panevėžio fotografai tarpukario metais“ randami tik trijų fotografų – Antano Patamsio, Jono Cibulskio ir Jono Žitkaus portretai su trumpais prieraišais¹⁵.

Kas lemia tokį mažą publikacijų skaičių apie tarpukario Panevėžio fotografiją? Tai ir gan skurdūs išlikę archyviniai duomenys, ir vis dar mažas fotografijos istorikų susidomėjimas regionine fotografija.

Rašant šį darbą, buvo peržiūrėta daug bylų Lietuvos centriniame valstybės archyve, perversta šūsnis tarpukario Panevėžio periodikos, fotografijomis iliustruoti Panevėžio leidiniai. Negausūs archyviniai duomenys ar pavienės žinutės bei trumpi reklaminiai pranešimai spaudiniuose neleidžia susidaryti išsamaus Panevėžio fotografijos vaizdo, daryti gilesnių išvalgų. Todėl pagrindiniu, nors ir ne visai tiksliu ir objektyviu tyrinėjimo šaltiniu lieka Panevėžio kraštotyros muziejaus Fotografijos rinkinys bei kitose Lietuvos saugyklose – Lietuvos nacionaliniame muziejuje, Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyriuje, Lietuvos garso ir vaizdo archyve, Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje, Vytauto Didžiojo karo muziejuje, Šiaulių „Aušros“ muziejaus fototekeje bei Fotografijos muziejuje – saugomos Panevėžio fotografijos.

Panevėžio fotografai-amininkai

Atkūrus Lietuvos valstybingumą, pirmieji nepriklausomybės metai Panevėžio miestui, kaip ir visai šaliai, buvo gana sunkūs: karo nualinto krašto atstatymą sutrukdė bolševikmetis, kamavo pinigų ir maisto stygius, gamyba ir prekyba vystėsi labai pamažu. Tačiau, kad ir palengva, situacija gerėjo, buvo pradėti miesto atstatymo bei tvarkymo darbai. 1919 m. susirūpinta lietuvių kalbos vartojimu miesto viešajame gyvenime. Nuo

¹³ Z. P i k e l y t ė, Nukentėjo už tai, kad per daug matė ir fiksavo (apie Joną Žitkų), *Vydzys*, 2000, nr. 1–2, p. 29; Z. P i k e l y t ė, Fotografas Jonas Žitkus – tragedijos Panevėžyje 1941 m. biržely liudininkas, *Šiaurietiški atsivėrimai*, 2001, nr. 1, p. 18–20; Z. P i k e l y t ė, Panevėžio tragedijos 1941-ųjų birželį liudininkas fotografas Jonas Žitkus, *Vilniaus fotografai*, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus (toliau – LNM), 2005, p. 221–227.

¹⁴ Z. P i k e l y t ė, Žinomo fotografo darbai papuoštų parodą (apie J. Cibulskio fotografijas), *Panevėžio rytas*, 2001 08 13, nr. 188; Z. P i k e l y t ė, Jaunatviškas žavesys Jono Cibulskio portretuose, *Dienovidis*, 2002, nr. 7–8, p. 33–35.

¹⁵ Panevėžio fotografai tarpukario metais, *Panevėžio rytas*, 1998 09 05, p. 10.

1920 metų prasidėjo normalus darbas švietimo srityje: steigėsi naujos mokyklos, buvo organizuojami įvairūs suaugusiųjų švietimo ir tobulinimosi kursai. Kūrėsi lietuviškos ir kitų tautinių bendrijų organizacijos, į visuomeninį gyvenimą aktyviai įsijungė moksleiviai, gimnazistai, studentai, ypač didelę įtaką miesto kultūriniam gyvenimui turėjo pedagogai. 1926 m. įkurta Panevėžio vyskupija vienijo katalikiškas organizacijas ir koordinavo jų veiklą. Buvo susirūpinta istorinio ir kultūrinio paveldo išsaugojimu – 1925 metais įsteigtas Panevėžio muziejus.

O kokia buvo Panevėžio fotografų situacija? Jų mieste gal ir nebuvo labai daug, tačiau atsigauantis miesto ūkis, visuomeninis ir ypač kultūrinis miesto gyvenimas vaizdžiai piešiamas tarpukario fotografijų dėlionėje.

Pirmojo pasaulinio karo metai itin nepalankiai paveikė fotografijos verslą. Sunku pasakyti, koks likimas ištiko vieną žymiausių XX a. pradžios fotografų Leibą Slonimskį. Jo užfiksuotų Panevėžio miesto vaizdų karo metais buvo išleista atvirukais ir vokiečių leidėjų, su vokiškais užrašais, nenurodant fotografo pavardės. Vėliau Slonimskio pavardė nebeaptinkama.

Po karo fotografijos verslą tęsė 1905 metais mieste, Šeduvos gatvėje, savo fotoateljė įsteigęs Jankelis Trakmanas¹⁶. M. Koto spaustuvės 1924 metų spaudinių registracijos knygoje yra įrašas, kad kovo 30 dieną buvo atliktas Trakmano užsakymas – atspausdinti 75 skelbimai, įrašė nurodomas adresas: Laisvės a. 34¹⁷. Kai kurių fotografijų spauduose nurodomas adresas Respublikos g. 44¹⁸. Tarpukariu darytos Trakmano fotografijos – daugiausia studijiniai portretai, žmonių grupės, vinjetės.

Pasibaigus karui, iš Baltarusijos, kur tarnavo divizijos štabo fotografu, į Panevėžį sugrįžo fotografas ir siuvėjas Povilas Šinskis. Tačiau, matyt, pokario Panevėžyje nei vienas, nei antras verslas nebuvo tiek pelningas, nes 1919–1922 metais Šinskis dar dirbo Panevėžio ūkio draugijoje kasininku bei Lietuvos kooperacijos bendrovių sąjungos skerdykloje sandėlio vedėju ir pardavėju, o nuo 1922 metų, ieškodamas skalesnės duonos, išsikėlė gyventi į netolimą Panevėžio apskrities miestelį – Subačiaus geležinkelio stotį. Tačiau ir per trumpą laiką Panevėžyje Šinskio fotografuota intensyviai. Tarp išlikusių jo fotografijų Vasario 16-osios iškilmės 1920 m., mitingas Laisvės aikštėje JAV pripažinus Lietuvą de jure 1922 m., garsus muzikas Mykolas Karka su pirmuoju savo choru Panevėžyje 1919 m. (apatiniam kairiajame kampe – vos įžiūrima Šinskio pavardė)¹⁹. Viena iš labiausiai išsiskiriančių to meto Šinskio nuotraukų – 1920-ųjų stereofotog-

¹⁶ *Senasis Panevėžys. Nuo pirmųjų fotografijų iki 1918 metų*, sudarytoja ir tekstų autorė Z. P i k e l y t ė, Panevėžys: PKM, 2003, p. 5–9.

¹⁷ LCVA, f. 394, ap. 2, b. 50, l. 59.

¹⁸ PKM, 6230p.

¹⁹ LMAB RS, Fg I-542, Fg I-543; PKM, GEK 13972, F 2571; GEK 4434, F 2128.

rafija su Senojo Panevėžio – Smėlynės – panorama. Tai kol kas vienintelis žinomas Panevėžyje stereofotografijas daręs fotomeistras²⁰. Tačiau, kad tokios fotografijos buvo populiarios, byloja garsaus chemiko Venanto Mor-kūno straipsnis „Kaip žiūrėti foto nuotraukas“, kuriame aiškinama, kaip fotografijoje pamatyti ne „plokščią paveikslą“, o „vaizdą, turintį gilumą“²¹. Portretines to laikotarpio Šinkio nuotraukas sunku atskirti: nei antspaudo, nei dekoracijos dar neturėjo, o ir pavardę kuriame nors apatiniame negatyvo kamputyje užrašydavo ne visada.

Jau 1921 metais Panevėžyje fotografavo Icikas Fridas. Tais pačiais metais, išduodant pasą, Frido asmens kortelėje nurodomi šie duomenys: 38-erių metų, vedęs, žydų tautybės, izraelitas, fotografas, adresas – Ukmergės gatvė, Panevėžys²². Fridas fotoateljė turėjo įsirengęs Bataliono gatvėje, visai šalia judrios ir verslininkų mėgiamos Respublikos gatvės. 1924 metų M. Koto spaustuvės užsakymų registracijos knygoje yra įrašas, jog fotografui I. Fridui, Bataliono g. 2, sausio 4 d. išspausdinta 2000 vnt. kvitų²³. 1932 metų informacinėje knygoje „Visa Lietuva“ pasiskelbęs vienintelis Panevėžio apskrities fotografas – „Friedas Icikas, Panevėžys, Bataliono g. 2“²⁴. Nei antspauduose, nei įspauduose, kuriais žymėdavo savo fotografijas, ateljė adreso Fridas nenurodo.

Frido fotografuota gana daug. Tai ir Panevėžio miesto taryba 1921–1924 m., Panevėžio apskrities žemės ūkio tarybos nariai 1930 m., 4-ojo pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko karininkai 1924 m.²⁵, kariai prie šventinio stalo drauge su Lietuvos Respublikos prezidentu A. Stulginskiu 1925 m., kariai ir karininkai 1925 m., 2-ojo bataliono kariai su divizijos generolu Pranu Tamašausku 1928 m.²⁶, naujieji elektros stoties įrenginiai 1930 m., įdomi 1923 metų ugniagesių, vilkinčių uniformomis, su darbo amunicija bei orkestru nuotrauka²⁷. Beveik visos minėtos fotografijos didesnio formato, priklijuotos ant rudo ar šviesiai rusvo kartono, nuotrauką rėmina balti arba tamsiai rudi bei iškilūs rėmeliai. Šių nuotraukų

²⁰ PKM, GEK 2752, F 142; Z. P i k e l y t ė, Vaizdais prabilusi praeitis, *Povilas Šinskis. Fotografija, Panevėžys*, PKM, 2005, p. 2–9; Z. P i k e l y t ė, Vaizdais prabilusi praeitis Povilo Šinskio fotografijose, *Kupiškis*, 2005, p. 65–69; Z. P i k e l y t ė, Praėjusio laiko dėlionėje – ir stereofotografijos, *Panevėžio rytas*, 2005 12 13, nr. 289, p. 9.

²¹ V. M o r k ū n a s, Kaip žiūrėti foto nuotraukas, *Panevėžio garsas*, 1939 06 17, nr. 25, p. 4.

²² LCVA, f. 1264, ap. 3, b. 4800.

²³ LCVA, f. 394, ap. 2, b. 500, l. 65.

²⁴ *Visa Lietuva*, Redagavo V. R u z g a s, Kaunas, 1932, p. 344.

²⁵ PKM, GEK 7195, F 213; GEK 21925, F 4697; GEK 22602, F 5032.

²⁶ *Vytauto Didžiojo karo muziejaus (toliau – VDKM)*, 10071 13484-III; 10070 13483-III; 10069 13482-III.

²⁷ PKM, GEK 4482, F189; GEK 13234, F 2311 (žr.: Panevėžys. *Senovė ir dabartis*, sudarė J. L e b e d n y k i e n ė, Panevėžio miesto savivaldybės leidinys, 2003, p. 121).

autorystę dažniausiai rodo įspaudas su fotografo pavarde ir miestu apatiniame dešiniajame kartono kampe.

1929 m. „Panevėžio balse“ rašoma, kad turgavietėje ties miesto valdyba jau privežta akmenų ir rengiamasi grįsti aikštę²⁸. Netrukus, apie 1930-uosius metus, Frido kamera užfiksuoja šį procesą ir dabar galime grožėtis išpūdinga Laisvės aikštės grindėjų fotografija²⁹.

Portretuodamas žmones, Fridas naudojo naujoves: tuo metu populiarius štrichus, ovalo formą, tačiau tokių nuotraukų nėra daug³⁰. Matyt, jis labiau mėgo ieškoti įdomesnės kompozicijos, stengėsi „pagauti“ portretuojamo asmens charakterį, nuotaiką, nei sekti įsivyravusia mada³¹. O štai savanorio Ipolito Palonio šeimos portretą Fridas padarė nestandartinį, didesnio formato nei tuo metu buvo įprasta, priklijavo ant kartono – tai gražiai sukomponuota, kokybiška fotografija tarsi idiliškas šeimos paveikslas, perduodamas iš kartos kartai ir kabantis ant sienos pačioje garbingiausioje vietoje. Žinoma, Fridas darė ir tradicinius, stambaus plano portretus (savanorio Viktoro Čapliko 1937 m., 4-ojo pėstininkų pulko kapeliono kunigo K. Jurkaus 1933 m. portretai)³².

Iš visų Frido portretų išsiskiria trijų merginų – Pranciškos Žalnieriūnaitės, Stasės Kučinskaitės ir Leokadijos Urbelytės – nuotrauka³³. Merginos vilki žieminius drabužiais, rankose laiko pačiūžas, stovi prie dekoracijos su apsnigtomis eglėmis, tarp kurių, tiesiai už merginų nugarų, – proskyna, aikštelė (gal ežeriukas ar upeliukas – kaip tik tai, ko reikia pačiužinėti susiruošusioms merginoms). Peizažo tikrumo išpūdį stiprina balti smulkūs taškeliai per visą nuotraukos vaizdą – tarsi fotografavimo metu lengvai snigtų, ir jei ne viename šone nežymiai užsilenkiantis dekoracijos kraštas, manytum, kad fotografuota lauke ir balti taškeliai – tikros iš dangaus krintančios snaigės, o ne fotografo sumanytas efektas.

Antrojo dešimtmečio viduryje Panevėžyje jau fotografavo A. Gutneras. Žiūrint kiekybės prasme, Gutnero fotografijų minėtų įstaigų rinkiniuose saugoma ne tiek daug, dauguma portretai, žmonių grupės, vinjetės. Darydamas portretus, Gutneras itin mėgo naudoti štrichus (kario S. Ignatavičiaus, savanorio K. Koncės 1925 m., lentpjūvės savininko Adolfo Hokušo su žmona ir jos pussesere, vyr. leitenanto Kairiūno portretai)³⁴. Portretuose dažnai ryškūs šviesos kontrastai, viena portretuojamo asmens

²⁸ *Panevėžio balsas*, 1929 06 20, nr. 25, p. 2.

²⁹ PKM, GEK 26206, F 6697 (žr.: *Panevėžys. Senovė ir dabartis*, p. 18–19, aplankas).

³⁰ PKM, GEK 29990; GEK 28050, F 8681.

³¹ PKM, GEK 20649, F 4463; GEK 19828, F 4322; 28012, F 8649.

³² PKM, GEK 29989; GEK 29965; GEK 24011, F 5733.

³³ PKM, GEK 30592.

³⁴ PKM, GEK 17201, F 3599; GEK 22041, F 4779; GEK 12612, F 2087; GEK 28039, F 8671.

I. Fridas. Grindžiama gatvė. Apie 1930 m.

veido pusė (kartais ir kakta) apšviečiama žymiai ryškiau, tame stipriame šviesos sraute „ištirpsta“ veido raukšlės (galbūt ir defektai), bet „ištirpsta“ ir veide atsispindintys asmenybės, charakterio bruožai. Tačiau, reikia pripažinti, yra išlikusių ir gan vykusių, įdomių Gutnero nuotraukų. Viena jų – jauno kunigo portretas: stambaus plano nuotraukoje dvasininkas sėdi ant kėdės, visa jaunuolio laikysena, nerūpestingai prasegta sutana, ypač guvus žvilgsnis tarsi byloja jaunatvišką veržlumą, energiją, pasitikėjimą savimi. Kitoje taip pat stambaus plano fotografijoje vykusiai pagauti artistų Blažio ir Karvelio charakteriai spektaklyje „Karpatų kalnuose“³⁵.

Prie produktyviausių tarpukario Panevėžio fotografų reikėtų priskirti Antaną Patamsį. 1933 metų laikraštyje „Vėžys“ išspausdinta Patamsio ateljė reklama, kviečianti klientus adresu Respublikos g. 31b nuo 8 iki 22 valandos³⁶. Jo antspaudu pažymėtos nuotraukos datuotos maždaug nuo 1926 metų. Antspauduose nurodomi adresai: Respublikos g. 23, Klaipėdos g. 23, dar viename antspaude – nuoroda „4 p. pulkas“, tad nenuostabu, kad daug išlikusių jo fotografijų yra būtent kariuomenės tema (karių Kūčios

³⁵ PKM, 7682p; GEK 12590, F 2103.

³⁶ Vėžys, 1933, nr. 1.

1932 m., iškilminga salvė savanorių kapinėse, 4-ojo pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko kariai, išsirikiavę apdovanojimams, karių priešais Nepriklausomybės aikštėje, 4-ojo pėstininkų pulko karininkai, karių iškilmės Pajuostyje ir daugelis kitų)³⁷. Kai kurios šios fotografijos reikšmingos istoriniu požiūriu, kai kurios žavi komponavimu, kitos tiesiog dokumentuoja laikmetį. Menišku, nuotaikos pajautimu išsiskiria naktį nufotografuotų savanorių kapų ir skulptoriaus Juozo Zikaro paminklo už Lietuvos nepriklausomybę žuvusiems kariams nuotrauka³⁸. Tai viena iš nedaugelio „naktinių“ tarpukario Panevėžio fotografijų.

Patamsis – daugiau reportažinės fotografijos atstovas, nors yra ir studijinių darbų, portretų (jo paties su trimis draugėmis portretas 1933 m., standartinės mergaitės ir trijų berniukų nuotraukos Pirmosios Komunijos dieną)³⁹. Savo kompozicija įdomesnės dvių karių P. Svetikos ir J. Januškevičiaus, žaidžiančių šachmatais, fotografija (šioje nuotraukoje aiškiai matyti Patamsio dekoracija: peizažas su medžiais, dešinėje pusėje – medinės tvoros fragmentas) bei darbo kabinete į popierius įnikusių kapitono Vytauto Sergijaus Mikalausko bei leitenanto Viktoro Čapluko nuotraukos⁴⁰.

Itin daug Patamsio fotografuota oficialiose miesto šventėse, iškilmėse, valstybės pareigūnų sutikimuose (LR prezidento Antano Smetonos viešnagė Panevėžyje 1927 m., kariuomenės paradas A. Smetonos garbei, prezidento A. Smetonos sutikimas 1932 m., miesto inteligentijos bei gimnazistų susitikimas su transatlantiniu lakūnu Feliksu Vaitkumi 1935 m.)⁴¹. Matyt, netrūkdavo užsakymų ir iš moksleivių, gimnazistų, kuriuos fotografuodavo savo ateljė ar klasėje su mokytojais, mokyklų inspektoriais egzaminų išlaikymo proga. Išsiskiria Patamsio fotografijų ciklas iš moksleivių užsiėmimų amatų mokykloje (moksleiviai nufotografuoti dirbantys prie įvairių staklių)⁴². Vienas iš retesnių siužetų ne tik Patamsio nuotraukose – užfiksuotas gaisras Panevėžyje⁴³.

1937 metų birželio mėnesį minios tikinčiųjų suplaukė į Panevėžio vyskupijos eucharistinį vyrų kongresą. Birželio 19 dieną išėjo proginis „Panevėžio garso“ numeris, kur kas storesnis, atspausdintas ant geresnio popieriaus. Laikraštis mirgėte mirgėjo nuo informacijos apie patį kongresą,

³⁷ PKM, GEK 30066; GEK 30070; GEK 22085, F 4773; GEK 24095, F 5698; GEK 21745, F 4612; GEK 30067; GEK 30068.

³⁸ PKM, GEK 21674, F 4616.

³⁹ PKM, GEK 26227, F 6702; 6501p.

⁴⁰ PKM, GEK 22082, F 4778; GEK 28045, F 8676; GEK 28022, F 8654.

⁴¹ PKM, GEK 23835, F5632.

⁴² GVA, P-6260–P-6266.

⁴³ PKM, GEK 25705, F 6197.

A. Patamsis. Savanorių, žuvusių už Lietuvos nepriklausomybę 1919–1923 m., kapai. XXa. 4 dešimtmetis.

įvairių prekybininkų, paslaugų teikėjų reklamos. Jame patalpintas ir tokio turinio skelbimas: „A. Patamsio dienos ir elektros fotografija Panevėžys Respublikos g. Nr. 23 Fotografuoja dienos ir elektros šviesoje pas save. Vyksta į namus – mieste ir provincijon. Priima mėgėjų darbus“⁴⁴. O štai jau liepos mėnesio laikraštyje skelbiama, kad minėto kongreso fotografijų galima gauti pas fotografus Žitkų ir Patamsį⁴⁵. Išties, matyt, tikėdamiesi nemenko pelno, šiedu fotografai renginio metu plušėjo išsijuose. Tai rodo gausus skaičius kongreso fotografijų, saugomų Lietuvos nacionaliniame muziejuje⁴⁶.

Patamsio mėgta fotografuoti ne tik renginiuose, bet ir klajoti su fotokamera po miestą, ieškant tinkamo rakurso, akiai malonaus siužeto, romantiško peizažo. Jis labiau mėgo į atskirus objektus akcentuotas kompozicijas, ypač upės motyvą (ledonešis Nevėžyje su pakrantėje išsidėsčiusiais gyvenamaisiais trobesiais, malūnu, Šv. Petro ir Povilo bažnyčios bokštais, į vandenį subridusiais medžiais, iš priešingo upės kranto per pavasarinį potvynį nufotografuotos S. Montvilo įmonė ir alaus darykla „Kalnapilis“

⁴⁴ *Panevėžio garsas*, 1937 06 19, nr. 25, p. 4.

⁴⁵ *Panevėžio garsas*, 1937 07 10, nr. 28, p. 3.

⁴⁶ LNM, A. Patamsio fotografijos: ATV 3984–3994, ATV 4000; J. Žitkaus fotografijos: ATV 4017–4043; pluoštas fotografijų be autorystės ženklų: ATV 3995–3999, ATV 4001–4016, ATV 19648, ATV 19651, ATV 19654, ATV19663, ATV19674–ATV19676, ATV19682, ATV19685, ATV19713, ATV19728, ATV19753, ATV19757, ATV19771, ATV19773.

dažnas to meto fotografijos objektas – 1925 m. pastatytas Laisvės tiltas)⁴⁷. Iš skirtingų taškų fotografuota Vasario 16-osios gatvė, nuotraukose užfiksuoti atskiri pastatai (valstybinė mergaičių gimnazija, vyrų gimnazija, apskrities ligoninė 1930 m., Šv. apaštalų Petro ir Povilo bažnyčia), savanorių kapai Katedros kapinėse, Katedros interjeras⁴⁸. Patamsio fotokameros liko įamžintos žymaus Panevėžio tarpukario kultūros veikėjo, kunigo, rašytojo ir pedagogo Julijono Lindės-Dobilo laidotuvės⁴⁹.

Nenustebau radusi Patamsio antspaudą ir ant Panevėžio pedagogų, nusifotografavusių Giedraičiuose prie paminklo žuvusiems už Lietuvos laisvę karžygiams, prie Dubingių ežero ar Vilniaus krašto sienos, fotografijų⁵⁰. Ar galėtų bendrauti mėgstantis jaunas fotografas nepriimti pasiūlymo keliauti kartu?

Tačiau aktyvaus fotografo, matyt, netenkino gyvenimo ir darbo sąlygos Panevėžyje. Dar 1937-aisiais „Panevėžio garse“ pasirodo skelbimas: „Dėl išvažiavimo PIGIAI PARDUODAMAS universalus mažai naudotas 5 lempų radio aparatas. Sužinoti: Respublikos g-vė 23, fotogr. A. Patamsis“⁵¹. Veikiausiai greitai išvykti nepasisekė, nes 1939 metų „Lietuvos telefonų abonentų sąrašė“ jo pavardė dar nurodoma⁵². Įspaudas su Patamsio pavarde yra ir ant 1943 m. datuojamos nuotraukos, kurioje Panevėžio miesto valdžios atstovai su burmistru Tadu Chodakausku nufotografuoti miesto elektros stotyje (nuotrauka didesnio formato, aprėmintą baltu rėmeliu, priklijuota ant šviesiai pilko kartono)⁵³.

Vėliau Patamsis vis dėlto išvyko į JAV.

Vienas žymiausių ketvirtojo dešimtmečio Panevėžio fotografų – jau minėtasis Jonas Žitkus. Tai vienas profesionaliausių to meto Panevėžio fotografų-amatininkų. Fotografuoti Žitkus išmoko iš savo brolio Antano JAV, kur su broliais ir seserimi buvo išvykęs geresnio gyvenimo ieškoti. Nors Panevėžyje apsigyveno tik grįžęs į Lietuvą 1922 m., kaip fotografas išgarsėjo nuo 1931-ųjų, kai P. Puzino gatvėje pasistatė namą ir jame įsirengė modernią fotoateljė. Ją greitai pamėgo ne tik gimnazistai, bet ir miesto inteligentija, galbūt ne vien dėl kokybiškai atliekamų nuotraukų, dėmesingumo klientui, bet ir dėl malonaus bendravimo. Būdamas santūrus, fotografas daugiau mėgo klausytis savo klientų, nei pats kalbėti. Neabejotinai Žitkus

⁴⁷ PKM, GEK 24841, F 5865; GEK 7734, F 305; GEK 19012, F 4037.

⁴⁸ PKM, GEK 3275, F 1852; GEK 10702, F 1013; GEK 19214, F 4176. GEK 5232, F182; GEK 12593, F 2097; GEK 14311, F 2693; GEK 12236, F 1766; GEK 7735, F 309; LNM, ATV17948.

⁴⁹ PKM, GEK 23594 F5509; Šiaulių „Aušros“ muziejaus fototeka, TN158–TN160.

⁵⁰ PKM, GEK 30648; GEK 30649; GEK 24563, F 5834.

⁵¹ *Panevėžio garsas*, 1937 11 27, nr. 48.

⁵² *Lietuvos telefonų abonentų sąrašas. 1939 m.*, p. 319.

⁵³ PKM, GEK 7197, F 214,

J. Žitkus. Vanda Didžiulytė-Albrechtienė savo stomatologijos kabinete.
Apie 1933-1934 m.

buvo portreto meistras. Tikriausiai nerastume panevėžiečio šeimos, kurio albume nebūtų jo darytų nuotraukų. Nežinia, kokia magiška trauka veikė žmones, bet daugelis jo klientų, po šitiek metų žiūrėdami į savo atvaizdą, tvirtina, kad Žitkaus būta geriausio tarpukario Panevėžio fotografo. Jis mokėjo nufotografuoti žmogų taip, kad portretas jo klientui ne šiaip sau patiktų, kad nuotraukoje žmogus atrodytų tarsi gražesnis, patrauklesnis. Žitkaus portretai išsiskiria minkštais, pereinamais tonais, nepriekaištinga kompozicija, įvaldytu meistriškumu, nuotraukų kokybe. Jo paslaugomis naudojosi žinomi miesto žmonės: savivaldybės tarnautojai, karininkai, pedagogai, kultūros veikėjai. Tarp išlikusių fotografijų daugiausia tradicinių, studijinių portretų (kapitono Antano Maksimaičio 1936 m., sanitarijos pulkininko, gydytojo Gudelio, 4-ojo pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko vado pulkininko Vaclovo Žadeikos 1935 m., pedagogų Onos Maksimaitienės 1936 m., Stasio Janausko 1937 m., Mykolo Karkos šaulio uniforma 1938 m.)⁵⁴, gausybė po vieną ar po kelis nufotografuotų gimnazistų.

Daugumoje Žitkaus portretų dėmesys koncentruotas į portretuojamojo veidą. Visu ūgiu nufotografuotų žmonių nėra daug. Tačiau įdomiausi tie portretai, kuriuose žmonės „užtikti“ jiems įprastoje, tačiau daugiau

⁵⁴ PKM, GEK 26855, F 6986; GEK 28033, F 8665; GEK 20278, F 4383; GEK 26843, F 6274; GEK 21758, F 4652; GEK 23734, F 5373; GEK 22858, F 5275.

ar mažiau informacijos teikiančioje aplinkoje. Charakteringas Panevėžio vyskupo Kazimiero Paltaroko portretas. Iš nuotraukos žvelgia romus, susikaupęs, santūrus, globėjiškas dvasininkas. Vyskupas sėdi prie stalo, jo inteligenciją, apsiskaitymą pabrėžia fone į akis nekrintančios, tarsi „išplaukusios“ lentynos su knygomis⁵⁵. Ypač įdomi ir informatyvi nuotrauka, kurioje gydytoja Vanda Didžiulytė-Albrechtienė pozuoja fotografui savo stomatologijos kabinete (nuotraukoje matyti visa kabineto įranga)⁵⁶. Tarp jo fotografijų – ir vienos ryškiausių to meto visuomenės veikėjų, rašytojos, publicistės, pedagogės, filantropės Gabrielės Petkevičaitės-Bitės portretai. Ketvirtojo dešimtmečio pradžioje darytoje horizontalaus formato nuotraukoje Bitė pozuoja sėdėdama prie savo rašomojo stalo taip, kad nesimatytų jos fizinio luošumo; ant stalo puikuojasi didelė gyvų gėlių kompozicija, o pati Bitė sėdi oriai, iškėlusį galvą – tai tarsi byloja jos išskirtinai tvirtą būdą. Kitoje tuo pat metu darytoje nuotraukoje šalia Bitės stovi ją prižiūrėjusi Marija Galiauskaitė⁵⁷. Čia pat aptinkame šias moteris Žitkaus nufotografuotas po kelerių metų, stovinčias prie namų, kuriuose Bitė nuomojosi kuklų butą. Šioje fotografijoje jau nepavyko paslėpti ne tiek fizinės, kiek dvasinės Bitės pečius slėgusios naštos (paskutiniuosius metus rašytoja leido vienatvėje, spaudžiama rūpesčių ir nepriteklių, mažai lankoma žmonių)⁵⁸.

Fotografuodamas grupes, Žitkus nevengdavo paieškoti įdomesnio sprendimo, stengdavosi sustatyti taip, kad būtų malonu akiai (šokančios mergaitės – tarsi sparnelius išskleidę balti drugeliai; sportuojančių gimnazisčių „juodai balta“ apranga bei tvarkingai sulygiuotos jų gretos gretinama su ryškia, taip pat kontrastinga ir tvarkinga grindų ornamentika; „tvarkingumo“ išpūdį sustiprina gražiai sulygiuotų lūpinių armonikėlių ansamblio dalyvių išpūdingi vienodi kostiumai). Preciziškai tikslus fotografuojamų objektų išdėstymas itin ryškus Panevėžio vidurinės mergaičių amatų-ruošos mokyklos moksleivių pagamintų Velykų valgių fotografijoje (1939 m.)⁵⁹. Nepriekaištingai Žitkus „susitvarkydavo“ ir su itin gausiomis grupėmis, ir šios nuotraukos pasižymi estetišku, tvarkingu žmonių sustatymu (pavyzdžiui, Panevėžio gimnazijos „Meno kuopa“ 1935 m.)⁶⁰.

Santūrumas ir minimalizmas išryškėja Žitkaus fotografijose, fiksuojančiose konkrečius objektus, pavyzdžiui, elevatoriaus pastatą, Katedros

⁵⁵ PKM, GEK 19734, F 4323; GEK 20069, F 4335.

⁵⁶ PKM, GEK 4001, F 2172.

⁵⁷ PKM, GEK 4297, F 50; GEK 22162, F 4858; GEK 22163, F 4859.

⁵⁸ PKM, GEK 15586, F 3229; GEK 29971.

⁵⁹ PKM, GEK14324 F2716, GEK13272 F2330, GEK 19015 F4036; Panevėžys. *Senovė ir dabartis*, p. 104–105.

⁶⁰ PKM, GEK 27646, F 7856.

vargonus. Tai tarsi iš aplinkos ištraukti elementai, be žmonių ir be emocijų, tačiau patrauklūs akiai savo linijomis, kompozicine derme⁶¹.

Kaip jau buvo minėta, Žitkus, kaip ir Patamsis, stengėsi „pakelti“ savo verslą Panevėžio vyskupijos eucharistinio vyrų kongreso dienomis: minėtame šventiniame „Panevėžio garso“ numeryje išspausdintas reklaminis skelbimas kvietė miestelėnus ir miesto svečius apsilankyti ir jo ateljė: „Visus fotografijos darbus gerai ir pigiai atlieka Foto ateljė J. Žitkaus Povilo Puzino g. 5 (prieš Lietuvos Banką) telef. 329. Dirbami portretai. Priimama foto mėgėjų darbai“⁶².

Žitkaus fotografijų temų įvairovė plati. Matyt, kur kviesdavo, ką užsakydavo, tą ir fotografuodavo: miesto bei apskrities valdžios atstovus (miesto valdžios atstovai 1937 ir 1938 m., Panevėžio apskrities valsčių viršaičiai apie 1939 m.), įstaigų tarnautojus (pašto ir telegrafo tarnautojai 1933 m.)⁶³, moksleivius. Įdomi tema – pramonės įmonių darbininkai darbo procese (Panevėžio skerdykloje, alaus darykloje „Kalnapilis“)⁶⁴. Tiesa, nuotraukos surežisuotos, statiškos („Kalnapilio“ darbininkai salyklą skirsto vilkėdami baltus marškinius, pasidabinę kaklaraiščiais), tačiau vis dėlto jos yra puiki gamybos proceso, įrangos iliustracija.

Vieno ko nemėgo Žitkus – tai fotografuoti laidotuvių. Jei sugebėdavo, tokio užsakymo išvengdavo, jei nepavykdavo – prašydavo kokį bičiulį fotografą už jį šią paslaugą atlikti⁶⁵.

Kurį laiką Žitkus dirbo drauge su kitu fotografu – J. Paura. Jūdviejų spaudu žymėtų nuotraukų neteko daug matyti, tarp jų – miesto burmistro sekretoriaus, buvusio Panevėžio muziejaus direktoriaus Stasio Banelio ir jo žmonos portretas, muziko Mykolo Karkos ir grupelės gimnazisčių fotografija⁶⁶.

1933 metų „Mūsų krašte“ aptinkamas skelbimas, jog „Panevėžio fotografas p. Paura, kuris iki šiol darbavosi su Žitkumi, dabar įsitaisė savo atskirą foto ateljė. Įsitaisys modernų fotoaparata. Reikia pastebėti, kad p. Pauros foto nuotraukos pasižymi meniškumu“⁶⁷. Paura savo ateljė atidarė Vasario 16-osios g. 21. Nežinia, kaip buvę kolegos pasidalijo inventorių, dekoracijas, bet kartais, jei nėra fotografo spaudo, sunku nesuklysti, priskiriant vienam ar kitam nuotraukos autorystę.

⁶¹ PKM, GEK 15610, F 3228, GEK 16110, F 3414.

⁶² Panevėžio garsas, 1937 06 19, nr. 25, p. 6.

⁶³ PKM, GEK20781 F 4475, GEK19213 F 4180; ŠAM, TN143; PKM, GEK 19658 F 4300.

⁶⁴ PKM, GEK 10704, F 1015; GEK 10910, F 1025; GEK 25707, F 6203; GEK 23979, F 5725.

⁶⁵ B. M o r k ū n a s, Atsiminimai apie Bronislavą ir Joną Žitkus, *Fotografas Jonas Žitkus*, Panevėžys: PKM, 1999, p. 12–14.

⁶⁶ PKM, GEK 20440 F4401; GEK 15979, F 3307.

⁶⁷ *Mūsų kraštas*, 1933 05 18, nr. 20, p. 2.

Pauros fotografijų tematika taip pat labai įvairi (tarp jų ir Panevėžio apskrities savivaldybių atstovai 1937 m., pašto, telefono ir telegrafo tarnautojai 1929 m., 4-ojo pėstininkų pulko štabo tarnautojai, Žemės ūkio ministerijos departamento miškininkai apie 1928 m., miškotvarkos personalas 1932 m., Panevėžio amatų mokyklos moksleivių pagaminti gaminiai – prausykla, seifas, automatinės pieno svarstyklės)⁶⁸. Gana įdomus eksponatas, saugomas Lietuvos nacionaliniame muziejuje, yra J. Pauros sudarytas fotografijų albumas „Panevėžio ligoninė ir jos tarnautojai 1938 m.“⁶⁹. Čia ir gydytojų bei tarnautojų portretai, medikai darbo vietose, patalpų ir aplinkos fotografijos, kuriomis piešiamas detalus tuometinės ligoninės vaizdas: ligoninės statyba, pagrindinis pastatas, operacinė, tvarstymo kambarys, chirurgijos palata, koridorius, vaikų ligų skyrius, vaikų palata, užkrečiamųjų ligų palata, gimdymo kambarys, naujagimių kambarys, rentgeno kabinetas, elektroterapijos kambarys, ambulatorija, virtuvė, skalbykla, katilinė, raštinė, ligoninės alėja ir teritorija.

Palyginti nemažas pluoštas Pauros darytų teatro vaidinimų, operetės spektaklių fotografijų. Sceninė veikla Panevėžyje buvo gan aktyvi. Jai vadovavo nepailstantis mokytojas Mykolas Karka. Tad dažnai nuotraukose ir matome kostiumuotus aktorius, pozuojančius fotografui kartu su savo vadovu ir spektaklių režisieriumi⁷⁰. Be abejo, fotografuotos ir vaidinimų scenos, ir aktorių portretai. Lyginant su Žitkaus spektaklių fotografijomis, Paura daugiau fotografavo stambiu planu, dėmesį koncentruodamas į aktorius veidą, aprangą, judesį (operetės „Dorovingoji Zuzana“ pagrindinio vaidmens atlikėja Kavaliauskaitė), o Žitkaus fotografijos fiksuoja visą sceninį vaizdą, išpūdingas dekoracijas (nuotraukos iš spektaklio „Geiša“ pastatymo)⁷¹.

Ir nuotraukų kokybe, ir kompozicija, šviesos pajautimu Paura neatsiliko nuo geriausių tarpukario fotografu tituluojamo Žitkaus: esetiškai sukomponuotos grupės (Lietuvos katalikiško jaunimo organizacijos Panevėžio skyriaus nariai su vyskupu K. Paltaroku 1930 m., pavasarininkai po vaidinimo)⁷², portretai minkštų, švelnių tonų, dažnai rudo atspalvio, kuris nuotraukoms suteikia ypatingo žavesio (rašytojos Bronės Buivydaitės 1926 m., kapitono Jono Klivečkos 1934 m., lenkų gimnazijos mokytojo entomologo Valerijono Straševičiaus portretai)⁷³.

⁶⁸ PKM, GEK 20782, F 4476, GEK 17195, F3593; LNM, Ft 191; Ft 181; ATV 22458; ATV 20390; ATV 22505; PKM, GEK 14654, F 2821; GEK 14655, F 2826; GEK 14656, F 2825.

⁶⁹ LNM, ATV16263–ATV16309.

⁷⁰ PKM, GEK 15907, F 3380; GEK 15920, F 3328; GEK 17051, F 3537; GEK 17057, F 3542.

⁷¹ PKM, GEK 12587, F 2083; GEK 17054, F 3539; GEK 22829, F 5273.

⁷² PKM, GEK 23834, F 5633; GEK 12620, F 2071.

⁷³ PKM, GEK 19349, F 4193; GEK 25818, F 6398; GEK 21335, F 4508.

J. Paura. Pranciška Žalnieriūnaitė 1932 ir 1929 m.

Kai kurie Pauros portretai itin meniški, išraiškingi, atskleidžiantys ne tik portretuojamojo asmens išorinį grožį, bet ir vidinį nusiteikimą. Pavyzdžiui, du mokytojos Pranciškos Žalnieriūnaitės portretai (1929 ir 1932 m.). Viename svajinga mergina balta suknele stovi prie dekoracijos – laiptelių, vedančių į terasą, iš kurios atsiveria nostalgiškas kalnuotos vietovės peizažas. Ir merginos laikysena (laisva, nerūpestinga, stovi šiek tiek pasisukusi šonu), ir melancholiška veido išraiška, ir lengva suknelė, ir, pagaliau, pats romantiškas peizažas suteikia portretui nepaprasto lengvumo, plevenančio ilgesio pojūtį. Visai kita antrojo portreto nuotaka – fotografuota stambiu planu, akcentuojant veido grožį, išraiškingas akis. Aukštyn pakelta merginos galva, atviras, tiesus, į tolį nukreiptas žvilgsnis spinduliuoja pasitikėjimu savimi, ryžtingumu, valia. Savotiško solidumo suteikia ir pati merginos apranga – žieminis paltas su kailine apyakakle, stilinga skrybėlaitė⁷⁴.

Būta Pauros bandymų portretus paįvairinti retušuotais štrichais⁷⁵, ko, tarkim, neteko matyti Žitkaus nuotraukose. Kai kurios Pauros nuotraukos didesnio formato, priklijuotos ant rudo kartono (Panevėžio lėntįpūvės

⁷⁴ PKM, GEK 30588; GEK 30587.

⁷⁵ PKM, GEK 29987.

teritorija, Apskritis ligoninės gydytojai ir tarnautojai apie 1937 m.)⁷⁶.

Toje pačioje fotoateljė kaip ir Paura, Vasario 16-osios g. 21, fotografijos paslaugas teikė Adolfas Kapučinskas. 1937 metų verslo pelno mokesčių knygoje nurodoma, kad fotografas Kapučinskas įmokėjo 7 litus pagrindinio valstybinio verslo mokesčio, jo nurodytos pajamos – 1927 litai, pelnas – 365,15 lito. Tuo tarpu Povilas Šinskis, tuo metu jau palikęs Panevėžį ir fotografijos verslą plėtojęs Subačiaus geležinkelio stotyje, tais metais įmokėjo 5 litus pagrindinio valstybinio verslo mokesčio, nurodoma, kad, jo teigimu, neturėjęs nei pajamų, nei pelno⁷⁷.

Kapučinsko spaudu antspauduotų nuotraukų nėra daug – keli mažo ir tradicinio formato stambaus plano portretai, berniuko ant žaislinio arkliuko fotografija. Pastarojoje nuotraukoje labai aiškiai matyti dekoracija, kurios centre – langas, pro kurį matyti kalvotos vietovės peizažas (ta pati dekoracija kaip Pauros darytame Žalnieriūnaitės portrete)⁷⁸. Kapučinsko fotografuota ir AB „Maistas“ statyba 1939 metais⁷⁹.

Ketvirtojo dešimtmečio antrojoje pusėje Respublikos g. 12-ajame name veikė L. Greiserio fotoateljė. Tarp išlikusių fotografijų – daugiausia portretai bei vinjetės. Istoriniu požiūriu itin vertingos Greiserio fotografijos, užfiksavusios karaimų kinesės interjerą 1937 m. ir eksterjerą jau po 1938–1939 m. vykusios pastato rekonstrukcijos. Tiesa, yra užfiksuota, ir kaip atrodė pastatas iki rekonstrukcijos, 1931 metais⁸⁰. Iš nuotraukų matome, jog senosios kinesės būta medinės, naujoji – kiek erdvesnė, mūrinė. Kinesė buvo uždaryta 1950 m., o 1970-aisiais nugriauta⁸¹. Dabar šią vietą ženklina tik paminklinė lenta. Įdomu tai, kad ir 1937, ir 1931 metais fotografuota beveik iš to paties taško. Tačiau nei pastarosios, nei kitų karaimų fotografijų – šventiko Rapolo Apkavičiaus kinesėje 1936 m., karaimų bendruomenės 1938 ir 1939 m., karaimų saviveiklininkų 1933 m.⁸² – autorius nenurodomas.

Išsiskiria Greiserio pagamintas profiliu nufotografuoto skulptoriaus Bernardo Bučo stambaus plano portretas bei gan romantiška medicinos sesers Zinaidos Kanis-Kanevičienės su lauko gėlių puokšte fotografija⁸³.

⁷⁶ PKM, GEK 13928, F 2570; GEK 24467, F 7444.

⁷⁷ LCVA, f. 1264, ap. 1, b. 686, l. 46, 257.

⁷⁸ PKM, GEK 21671, F 4627; GEK 23481, F 5417; GEK 29940; GEK 29941; 6502 p; plg.: PKM, GEK 30588 ir 6502p.

⁷⁹ PKM, GEK 18105, F 3798; GEK 18105, F 3799; GEK 18105, F 3800.

⁸⁰ PKM, GEK 20263, F 4424; GEK 5575, F 1941; GEK 4442, F 90; GEK 20269, F 4397.

⁸¹ H. K o b e c k a i t ė, *Lietuvos karaimai*, 1997.

⁸² PKM, GEK 20268, F 4378; GEK 20270, F 4379; GEK 20265, F 4422; GEK 20273, F 4380; GEK 9285, F 937.

⁸³ PKM, GEK 14963, F 2947; GEK 20627, F 4438.

L. Greiseris. Skulptorius Bernardas
Bučas. XX a. 4 dešimtmetis.

Nedaug nuotraukų aptikta su elektrofotografijos „Saturn“ antspaudais, kuriuose nurodomi adresai Respublikos g. 23 ir Vasario 16-osios g. 10. Tai pluoštelis fotografijų iš „Dainos“ draugijos Panevėžio skyriaus suvaidinto spektaklio „Valdovo sūnus“ bei lenkų mokyklos moksleivių 1925 metų nuotrauka⁸⁴. Tik pora nuotraukų teko matyti su „Foto-Studijos“ spaudu, po kelis pavyzdžius A. G. Kerbelio, fotografijos paslaugas teikusio adresu Vasario 16-osios g. 7, B. Bajelio fotostudijos „Menas“, H. Janulevičiaus, P. Jutelio. Nedaug ką galima pasakyti ir apie Januškevičiaus fotoateljė, veikusią Respublikos g. 60, nebent tik tai, kad 1924 metų „Panevėžio balse“ buvo išspausdinta jo reklama⁸⁵. Taip pat ir apie Juozą Dargovičių, kaip nurodo pramonės ir prekybos įmonių bei įstaigų savininkų sąrašas, 1922 metais teikusių fotografijos paslaugas adresu Senamiesčio g. 16 ir mokėjusių mokesčius valstybei⁸⁶, arba H. Spingį, kuris 1924 metais M. Koto spaustuvėje fotostudijai „Marsas“ adresu Plukių g. 1 užsakė 3000 vnt. užsakymų lapų⁸⁷.

⁸⁴ PKM, GEK 12597, F 2104; GEK 17050, F 3533; GEK 17150, F 3534; GEK 17150, F 3535; GEK 25480, F 6128.

⁸⁵ *Panevėžio balsas*, 1924, nr. 3.

⁸⁶ LCVA, f. 1264, ap. 1, b. 94, l. 13.

⁸⁷ LCVA, f. 394, ap. 2, b. 500, l. 64.

Jei pažvelgtume į Panevėžio miesto planą, pamatytume, kad visos minėtos fotoateljė, išskyrus Dargovičiaus, Januškevičiaus ir Spingio fotojmones, veikė arti centrinės Laisvės aikštės. Respublikos gatvė buvo itin patraukli verslui vystyti, tad nenuostabu, kad 1921 metais Respublikos g. 31-uoju numeriu pažymėtąjį namą pirko ir čia savo fotografijos verslą bandė įtvirtinti ir Juozas Šukis. Pastarasis 1922 metais Panevėžio miesto ir apskrities viršininkui rašytame skunde dėl sekvestruojamų jo namuose patalpų rašė: „Aš namus nusipirkau neseniai mano gyvenimui ir noriu įrengti fotografijos kamerą. Atidengimui fotografijos kameros aš turėjau leidimą jau 1915 metais nuo buv. Kauno gubernatoriaus, bet dėl karo laiko to neįvykdžiau. 1921 gi metais gavau nuo Tamstos tam tikslui leidimą ir atidengti fotografijos kamerą su pamokomis fotografijos, laukiau tikrai paliuosavimato buto gydytojo Mero. <...> Mano namuose yra iš viso tikrai 8 kambariai, o mano šeimos yra 11 asmenų, tokiu būdu tų kambarių man vos gali užtekti gyvenimui su šeimyna ir fotografijos įrengimui“⁸⁸. Sunku pasakyti, ar greitai pavyko Šukiui įsirengti fotoateljė, kiek ilgai jis fotografavo. Tiesa, yra bene viena paviljoninė Šukio fotografija – visu ūgiu prie dekoracijos su arka ir kolonomis nufotografuota pora (1926 m.), kelios jo spaudu antspauduotos vaidinimų (1923 m. suvaidinto spektaklio „Elgetų karalius“) bei vaidmenis atlikusių aktorių fotografijos⁸⁹, tačiau gal dėl konkurencijos, gal dėl to, kad fotografijos verslas nebuvo toks pelningas, Šukis savo namuose įrengė kino teatrą „Pasaulis“, vertėsi iš jo nuomos⁹⁰ bei kitokios veiklos. Jo paties 1922 metų rašte vietinės kariuomenės brigados vadui jau sakoma, kad naujuosiuose namuose jis ketinąs įkurti krautuvę bei tarpininkavimo kontorą. Tai patvirtina ir skelbimai Panevėžio spaudoje⁹¹. Reikia pridurti, kad minėtos Šukio fotografijos nepasižymi labai aukšta kokybe bei meniškumu.

Pačioje ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje fotografijoje ėmė reikštis I. Frido mokinys Jonas Cibulskis, kuris, pasak fotografo dukters Lenos Cibulskytės-Ancevičienės bei giminaitės Irenos Katilienės, perėmė suimto ir greičiausiai su kitais 4423 Panevėžio žydais sušaudyto Frido ateljė įrangą. Nors žydų turtas automatiškai pereidavo Reicho nuosavybėn, Žydų kvartalo gyventojai, tikėdamiesi kada nors atgauti savąjį turtą, su patikimais lietuviais sudarinėjo fiktyvius ir tikrus pardavimo sandorius, už gautus pinigų bandydami prasimanyti taip trūkstamo maisto⁹².

⁸⁸ LCVA, f. 1264, ap. 1, b. 173, p. 55.

⁸⁹ PKM, 4720p; GEK 15923, F 3313; GEK 15923, F 3309; GEK 15924, F 3306; GEK 15980, F 3325; GEK 16029, F 3366.

⁹⁰ LCVA, f. 1264, ap. 1, b. 256, p. 5; f. 404, ap. 1, b. 501, l. 18, 19, 26, 28, 33.

⁹¹ *Panevėžio balsas*, 1929 05 16, nr. 20, p. 4; *Panevėžio balsas*, 1933 11 19, nr. 47, p. 2; *Panevėžio garsas*, 1936 04 19, nr. 16, p. 1.

⁹² S. J e g e l e v i č i u s, *Panevėžys nacių okupacijos metais (1941–1944 m.)*, *Panevėžys nuo XVI a. iki 1990 m.*, sudarė K. G u d a s, Panevėžys, Nevėžio spaustuė, 2003, p. 470.

Kaip nurodoma Cibulskio spaude, jo ateljė „Omega“ veikė Respublikos g. 30. Išlikusių to laiko Cibulskio nuotraukų nėra daug, o ir datuotos daugiausia jau 1940-aisiais ir vėliau. Iš įdomesnių išskirčiau portretinius montažus: vienoje fotografijoje sumontuoti keturi portretai – du jo paties su armonika ir du vaikino su smuiku; kitoje fotografijoje sumontuoti penki skirtingi tos pačios merginos Stasės Kazlauskaitės portretai. Dar vienoje fotografijoje jiedu su broliu Stasiu nusifotografavę pusnuogiai Frido ateljė 1937 metais, kitoje nuotraukos pusėje yra įrašas: „Priimka“ S. Cibulskio Broliukai Jonas ir Stasys Cibulskiai 1937 X m.”⁹³.

Trečiojo dešimtmečio pabaigoje – ketvirtojo pradžioje ypač juntautas tautinis pakilimas. Tai pastebima ir fotografijose. Panevėžyje ypač aktyvūs buvo pašto, telefono ir telegrafo įstaigos tarnautojai: 1924 m. prie Vyčiu ir vainikais puošto pastato nusifotografavę paštininkai, be kita ko, iškabinę ir didelį transparantą su užrašu „Tik dora ir darbas sustiprins Tėvyne“; 1929 m. šios įstaigos tarnautojai iškilmingai šventė savo įstaigos dešimtmetį (J. Pauros nuotraukoje įstaigos darbuotojai nusifotografavę prie vainikais ir tautiniais simboliais išdabinto pastato); 1933 m. jie minėjo prezidento A. Smetonos jubiliejų (J. Žitkaus nuotraukoje, be tautinės simbolikos, pačiame fotografijos centre – didžiulis ąžuolo vainikais apipintas A. Smetonos portretas ir šūkis „Gyvuok, tautos vade, gyvuok“, viso to fone – pašto, telefono ir telegrafo įstaigos tarnautojai). O štai A. Gutnero 1927 m. pagamintoje vinjetėje patalpinti ne tik minėtos įstaigos tarnautojų portretai, vinjetę puošiantys šiai įstaigai būdingi elementai (skaitytuvai, telefono aparatas, stulpas su telegrafo laidais ir kt.), tautiniai simboliai, pastato eksterjero, bet ir interjero fotografijos⁹⁴.

1930-jieji buvo paskelbti Vytauto Didžiojo metais, minint 500 metų sukaktį nuo jo mirties. Visoje Lietuvoje vyko iškilmingi minėjimai. Panevėžyje vykusios iškilmės užfiksuotos nežinomo fotografo, fotografuota ir sutemus. Kelios nuotraukos iš renginio buvo atspausdintos „Vytauto Didžiojo mirties 500 metų sukaktuvėms paminėti albume“⁹⁵. Tais metais pagamintose vinjetėse, be tradicinių elementų: knygų, rašalinės su plunksna, pelėdos, gaublio, skaitytuvų – moksleiviams, Temidės – teismo atstovams, ginkluotės ir amunicijos – kareiviams ir visiems bendrų tautinių motyvų – Gedimino pilies, saulės, Vyčio, gediminaičių stulpų, dvigubų kryžių, centre įterpiamas didžiulis Vytauto Didžiojo portretas. Ir Trakmano, ir Žitkaus, ir Pauros, ir Frido, ir

⁹³ Šios nuotraukos iš S. Cibulskienės asmeninio archyvo.

⁹⁴ PKM, GEK 25700, F 6198; GEK 17195, F 3592; GEK 19658, F 4300; GEK 5234, F 184.

⁹⁵ PKM, GEK 24802, F 5869; GEK 21681, F 4623; *Vytauto Didžiojo mirties 500 metų sukaktuvėms paminėti albumas. 1430–1930, Kaunas, 1933, p. 117.*

Gutnerio vinječių stilistika panaši, galima manyti, kad prie jų visų buvo prisilietusi to paties dailininko ranka⁹⁶.

Fotografai-mėgėjai

Tarpukariu fotografija jau buvo prieinama platesniam visuomenės ratui. Ypač aktyvūs buvo gimnazistai, mokytojų seminarijos studentai. Todėl nereikėtų pamiršti ir tų, kuriems fotografavimas tebuvo laisvalaikio pomėgis. Vytautas Baliūnas savo knygoje „Panevėžio Juozo Balčikonio gimnazija 1727–2002“⁹⁷ pirmaisiais gimnazijos fotografais įvardija Stasį Variakojį ir Petrą Babicką. Jiems 1923 metais baigus gimnaziją, pagrindiniu gimnazijos fotometraštininku tapo Daumantas Čibas. Jis, beje, buvo ir pirmasis gimnazistas, pagaminęs detektorinį radijo imtuvą. Baigęs gimnaziją, Čibas išvyko studijuoti į Kauną, ir jau ten pagarsėjo kaip puikus žurnalistas ir fotografas, priklausė Lietuvos fotomėgėjų draugijai, buvo jos valdybos narys. Tuo tarpu Babickas 1923–1930 m. mokytojavo Jurbarke ir tik vėliau apsigyveno Kaune, tapo pirmuoju radiofono diktoriumi, buvo vienas iš minėtos Fotomėgėjų sąjungos steigėjų, išleido keletą žurnalo „Foto mėgėjas“ numerių, daug keliavo, fotografavo, dalyvavo parodose. Kaip minėtoje knygoje rašo Baliūnas, Babickas pirmąją savo fotografijų parodą surengė būtent savojoje gimnazijoje⁹⁸. Kur kas tragiškiau susiklostė Stasio Variakojų likimas. Baigęs gimnaziją, keletą metų dėstė lietuvių kalbą Utenos žydų gimnazijoje, vėliau studijavo Vytauto Didžiojo Universitete. 1941 m. grįžo į Panevėžį, 1947-aisiais buvo suimtas, apkaltintas darbu gestape, uždraustų knygų laikymu, ryšiais su partizanais, o 1948-aisiais ištremtas į Sibirą. Mirė Vorkutoje 1954 metų rugsėjo 20 dieną⁹⁹.

PKM Fotografijos rinkinyje išties gausu mėgėjiškų, nežinomų autorių moksleivių fotografijų. Gal tarp jų yra ir minėtų tuomet pradedančiųjų fotografų darbu.

Dar vienas gimnazistas, degęs aistra fotografijai, buvo Stasys Žvirzdinas. Jo fotoobjektyvas pagaudavo ne tik draugus ar artimuosius, sustojusius papozuoti gražiam gamtos fone, prie kokio paminklo ar pastato,

⁹⁶ PKM, GEK 873, F 190; GEK 24847, F 5911; GEK 24848, F 5912; GEK 17699, F 3657; GEK 22602, F 5032; GEK 22838, F 5282.

⁹⁷ V. B a l i ū n a s, *Panevėžio Juozo Balčikonio gimnazija 1727–2002*, Panevėžys, 2002, p. 60–62.

⁹⁸ Ten pat, p. 278–284; LVCA, f. 1367, ap. 1, b. 689. Plačiau žr. E. Z a k a r a u s k a i t ė, Kūrėjas, neabejingas vaikystei, <http://rubinaitis.lnb.lt>, 2004.

⁹⁹ G. R i š t a p o n y t ė, Pirmasis Panevėžio gimnazijos fotografas Stasys Variakojis, *Kraštiečiai-7*, teorinės konferencijos pranešimų tezės, Panevėžio miesto savivaldybės viešosios bibliotekos leidinys, sudarė P. J u k n e v i č i u s, 1999, p. 4–5.

S. Žvirzdinas. Panevėžio senamiesčio panorama.

bet ir gamtos vaizdelius, kurie jam pasirodydavo gražūs ar reikšmingi. Deja, ne visos nuotraukos antspauduotos. Tiesa, kartais savo pavarde Žvirzdinas dailia rašysena išraitydavo kuriame nors apatiniame nuotraukos kampe. Ne visos fotografijos su nuoroda, kas, kur ir kada fotografuota, nors, pasak jo dukters Irenos Grinevičienės, tuo požiūriu tėvo būta itin pedantiško, mėgusio užsirašyti fotografavimo laiką ir vietą (pavyzdžiui, kad ir toks užrašas ant vienos fotografijos: „Netikėtas potvynis rugpiūčio 7 dieną 1925 m. Lavena ties Pompenais Biržų aps.“¹⁰⁰).

Ir Žvirzdinas, 1927 m. baigęs gimnaziją, išvyko studijuoti į Kauną, Vytauto Didžiojo universitetą (Matematikos-gamtos fakultetą, Matematikos-fizikos skyrių). Kaip teigiama universiteto baigimo pažymėjime, „diplominį darbą pas prof. Ig. Končių tema: „Spalvotoji fotografija“ atliko labai gerai“. Toliau gabus studentas mokslus tęsė Technologijos fakultete Chemijos skyriuje, tuo pat metu būdamas profesoriaus Končiaus asistentu ir, kaip rašoma A. Garliausko straipsnyje „Ešelonuose – mokslininkai“, „iki 1940 m. tarnavo b. saugumo departamente, kaip tyrimų specialistas“¹⁰¹. Dėl to 1941 m. birželio 14-ąją buvo ištremtas į Novosibirsko srities Karasuksko miestelį.

Turėdamas puikų žinių багаžą ir „užsidegimą“ fotografijai, Žvirzdinas eksperimentavo: fotovaizdelius „sukarpydavo“ pailgais keturkampiais,

¹⁰⁰ S. Žvirzdino fotografijos ir dokumentai saugomi dukters Irenos Žvirzdinaitės-Grinevičienės archyve.

¹⁰¹ A. G a r l i a u s k a s, Ešelonuose – mokslininkai, *Mokslas ir gyvenimas*, 1990, nr. 1, p. 31.

šešiakampiais ar aštuonkampiais, aprėmindavo pilkais ir baltais rėmeliais bei atspausdavo juodame su ryškiu sidabro blizgesiu fone, nuotraukas tonuodavo (ant vieno nežinomos mergaitės portreto nugarėlės užrašyta: „Tonuota 1935.II.15 su mano nitratu.“), mėgo „žaisti“ šviesa, darė spalvotas nuotraukas. Žvirzdinas daug fotografavo gamtoje, jo fotografijose ryškią vietą užima vandens (upės, ežero) motyvas, fotoobjektyvo „akis“ dažnai nukrypavo į atspindžius vandenyje. Jo nuotraukose įamžinti Sanžilės kanalo kasėjai 1930–1931 m., Jotainių užtvanka¹⁰², Panevėžio, Kauno miestų vaizdai.

1939 metais Kaune buvo išleistas Žvirzdino redaguotas Emsto Vogelio „Fotografijos vadovėlis: patarimai visiems fotografijos mėgėjams“¹⁰³.

Kitas dėmesio vertas fotomėgėjas – Vitoldas Kovalevskis. Jis buvo dailininkas, baigęs Panevėžio lenkų gimnaziją, Kauno meno mokyklą, klausęs žymaus panevėžiečio skulptoriaus Juozo Zikaro paskaitų. Dirbo piešimo, braižybos mokytoju, fotografo Žitkaus retušuotoju. Kovalevskio sūnus tris dėžes tėvo stiklo negatyvų ir pluoštelį fotografijų perdavė Panevėžio kraštotyros muziejui. Vyraujanti fotografijų tema – Panevėžio lenkų gimnazijos statyba 1929–1930 metais: nuo kertinio akmens iki iškilmingo naujųjų gimnazijos rūmų pašventinimo 1930-ųjų rugsėjo 1 dieną¹⁰⁴, lenkų gimnazijos moksleiviai bei mokytojai. Nemažai tokių Kovalevskio nuotraukų suklijuota Juozapo Kozakevičiaus „Amžiaus kronikos“ 10-ajame tome (albume nuotraukų autorius nenurodomas)¹⁰⁵.

Susipažinus su gauta Kovalevskio fotokolekcija, matyti jo fotografijų skiriamasis ženklas – kamputyje įmantria rašysena užrašyta data, kartais miestas ir fotografijos objektas lenkų kalba. Pagal tai išaiškėja ir kai kurių PKM Fotografijos rinkinio nuotraukų autorystė (pavyzdžiui, puikas Valerijono Straševičiaus portreto 1930 m., lenkų gimnazijos orkestro su dirigentu Domarku 1930 m., S. Montvilo įpėdinių fabriko 1928 m. ir kitų)¹⁰⁶.

Iš fotografijų matyti, kad Kovalevskis, fotografuodamas įprastus, dažnai tuo metu fotografuotus objektus (miesto bažnyčias, Laisvės tiltą, Katedrą pastoliuose), rinkosi kiek kitokį rakursą (tik jo nuotraukoje

¹⁰² PKM, GEK 25327, F 6547; LNM, ATV 20103.

¹⁰³ E. Vogel, *Fotografijos vadovėlis: patarimai visiems fotografijos mėgėjams*, redagavo S. Žvirzdinas, [Juozo Sužiedėlio] vertimas parengtas pagal originalo 41-ąjį leidimą, Kaunas, D. Gutmano knygynas, 1939.

¹⁰⁴ „Panevėžio lenkų gimnazijos naujųjų rūmų pašventinimas įvyko praėjusių 1930 metų rugsėjo mėn. 1 d. Pašventinimą atliko gimnazijos kapelionas kun. J. Dirginčius“: H. P e - r e š č a k a s, Laiškas redakcijai, *Mūsų kraštas*, 1931 03 05, nr. 10, p. 5.

¹⁰⁵ J. K o z a k e v i č i u s, Amžiaus kronika, *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – VUB RS)*, F 40-1-68.

¹⁰⁶ PKM, GEK 18838, F 4023; GEK 19217, F 4175; GEK 19216, F 4179.

V. Kovalevskis. Lenkų gimnazijos statyba Panevėžyje. 1929 09 04.

užfiksuotas malūnas, stovėjęs kairiajame Nevėžio krante ties Laisvės tiltu) arba apskritai ieškojo savų siužetų ir motyvų (per laukus atpuškuojanti traukinį, į Nevėžio upę šokantį plaukiką).

Kaip fotomėgėjai aktyviai reiškėsi ir Panevėžio mokytojai Stasys Banelis, Petras Bliumas, Venantas Morkūnas. 1937 metų „Panevėžio garsė“ išspausdintas straipsnelis apie Panevėžio 3-iosios pradžios mokyklos mokslėvių ekskursiją į Klaipėdą, rašinį iliustruoja Petro Bliumo nuotrauka – pajūryje gintarus renkantis ekskursantai¹⁰⁷. Kaip nurodoma 1933 m. Šiauliuose „Putpelės“ draugijos surengtos parodos kataloge, su savo fotografijomis šioje parodoje dalyvavo ir Stasys Banelis bei Venantas Morkūnas¹⁰⁸. Morkūnas buvo mokytojas, be to, Saulės (dabar – Skaistakalnio) g. 9 turėjo dirbtuvę, kurioje iki 1940 m. gamino batų tepalą „Bitelė“, veido kremą, pudrą, kvėpalus. PKM Fotografijos rinkinyje saugoma fotografija, kurioje nufotografuota sėdinti Morkūno mama su mergaite ir berniuku jo dirbtuvėse¹⁰⁹. Nuotrauka itin informatyvi, piešianti dirbtuvių aplinką: ant sienos sukabinti reklaminiai plakatai, įvertinimo raštai bei apdovanojimai, stalas ir lentynėlės apkrautos įvairiais prietaisais bei indeliais, nuotraukos šone „tarsi netyčia“ įsikomponuoja dviračio rato kraštelis. Nors ant nuo-

¹⁰⁷ *Panevėžio garsas*, 1937 07 03, nr. 27.

¹⁰⁸ 1933 m. *kilnojamosios foto parodos katalogas*, Šiauliai, 1933.

¹⁰⁹ PKM, GEK 16829, F 3530.

traukos jokių autorystės ženklų nėra, galima prielaida, kad tai paties Mor-kūno daryta fotografija. 1925 m. sausio 22 d. „Panevėžio balse“, inicialais S. B. (Stasio Banelio – Z. P.) pasirašytame straipsnyje „Iškilmės Panevėžy sausio 18 d.“ plačiai aprašomas Panevėžio muziejaus atidarymas¹¹⁰. Stasys Banelis buvo paskirtas pirmuoju muziejaus prižiūrėtoju (direktoriumi). Tų pačių metų rugsėjo mėnesio laikraštis skelbia, kad rugpjūčio 21 d. mu-ziejaus komisija „darė pirmą kasinėjimą milžinkapių – kurganų, esančių Pajuostės dvare, Raguvos valsč.“. Straipsnelyje minima, kad „visi radiniai, braižiniai ir fotografijos patalpinta muziejuje“¹¹¹. Visai galimas daiktas, kad Banelis, būdamas fotomėgėjas ir muziejaus vadovas, pats fotografavo šiuose kasinėjimuose. Deja, Antrojo pasaulinio karo metais muziejaus do-kumentacija labai smarkiai nukentėjo, daug dokumentų, knygų, fotografijų žuvo, tad nepavyko rasti ne tik minėtų nuotraukų, bet ir muziejaus atida-rymo išskilmių fotografijų, neabejoju, kad jose buvo fotografuojama. Yra išli-kusios tik kelios pirmosios muziejaus ekspozicijos fotografijos (viena su itin ryškiais laiko ženklais – mechaniniais pažeidimais). Dvi jų antspauduotos Žitkaus spaudu. Tiesa, Žitkus muziejaus eksponatus fotografavo ir vėliau – graži Antano Kasperavičiaus, 1934 m. iš Banelio perėmusio muziejaus vedėjo pareigas, ir jaunųjų seniųjų rinkėjų prie sukauptų eksponatų foto-grafija¹¹². Antrojo pasaulinio karo metais, tuometinio muziejaus direkto-rius Dominyko Urbo paprašytas, Žitkus fotografavo muziejuje saugomus žvejybos įrankius – nuotraukos buvo reikalingos muziejaus globėjo Jurgio Elisono rengiamam žvejybos terminologijos žodynui iliustruoti¹¹³.

Fotografijos – laikmečio iliustracija

Fotografijomis buvo iliustruojamos Panevėžyje leidžiamos knygos. Štai 1930 m. N. Feigenzono spaustuvė išspausdino nedidelę knygelę „Šv. Vincento à Paulo draugijos Panevėžio skyrius 1929 metais“¹¹⁴, kurioje įdėtas nemažas pluoštelis vaikų bei senelių prieglaudų fotografijų („Vaikų prieglaudos kopolytėlės altorius“, „D. Apv. senelių prieglaudos ligoninės dalis su D-ru Babiansku priešaky“ ir panašios). Toks pat leidinys pasirodė ir 1933 metais¹¹⁵. Jį iliustruoja 19 fotografijų („Darželio vaikai (Upytės

¹¹⁰ *Panevėžio balsas*, 1925 01 22, nr. 4, p. 1.

¹¹¹ *Panevėžio balsas*, 1925 09 03, nr. 36, p. 2.

¹¹² PKM, GEK 4429, F 2147; GEK 22840, F 5279; 22841, F 5280; 6019p; GEK 22842, F 5281.

¹¹³ Z. P i k e l y t ė, Dominykas Urbas – tautotyrininkas ir muziejinininkas, *Kultūros barai*, 2005, nr. 8–9, p. 89–93.

¹¹⁴ Šv. Vincento à Paulo draugijos Panevėžio skyrius 1929 metais, Panevėžys, N. Feigenzono spaustuvė.

¹¹⁵ Šv. Vincento à Paulo draugijos Panevėžio skyrius 1932 metais, Panevėžys, „Bangos“ spaustu-vė, 1933.

12) džiaugiasi gražiąja eglute“, „Panevėžio Katedros pavasarininkės vaišina prieglaudos (Molainių 18) senelius ir invalidus“, „Senelių prieglaudos (Molainių 18) naujai pastatytas ūkio trobesys“, „Audimo skyrius“, „Batų dirbtuvė“, „Prieglaudų kepykla (Molainių 15)“ ir kitos). Leidiniuose nuotraukų autorių nenurodomas. Tačiau 1933-ųjų metų knygelės pabaigoje išspausdintame draugijos narių sąrašė randame kunigo Jurgio Žitkevičiaus, Rapolo Žitkaus ir Žitkienės pavardes. Jurgis ir Rapolas – fotografo Jono Žitkaus broliai, tad visai galimas daktas, kad šias fotografijas brolių paprašytas galėjo padaryti Jonas Žitkus. Bet čia tik prielaida.

J. Mičiulio knygelėje „Panevėžio mokytojų seminarija“¹¹⁶ spausdinama 10 iliustracijų: seminarijos pastato nuotrauka, švietimo ministro K. Šakenio, pedagogų J. Balčikonio, J. Jankevičiaus, J. Elisono, prelado J. Grabio portretai, grupinės mokytojų ir seminaristų fotografijos.

Net 16 iliustracijų pateikta leidinyje „Plentas Panevėžys–Ramygala“ – tai įdomus fotoreportažas apie vykdytus darbus per visą plento tiesimo laikotarpį (1934–1936 m.)¹¹⁷. PKM Fotografijos rinkinyje saugoma panaši J. Žitkaus į toli „nubėgančio“ kelio ir juo nutolstančio automobilio fotografija¹¹⁸, tačiau nėra nė vienos iš leidinyje publikuojamųjų.

Proginame skautų leidinyje „Berčiūnų sąskrydis 1920–1935“¹¹⁹ spausdinama 10 iliustracijų: be J. Lindės-Dobilo, kapitono Rimkevičiaus, vyr. skautininko K. Grigaičio portretų, stovyklautojų nuotraukų, įdėtas gamtos vaizdelis „Nevėžis ties Panevėžiu pavasari“. Nors ir šiame leidinyje fotografijų autorių nenurodomas, PKM Fotografijos rinkinyje saugoma analogiška nuotrauka su A. Patamsio spaudu¹²⁰.

1936 m. pasirodžiusioje vyskupo Kazimiero Paltaroko knygelėje „Panevėžio bažnyčios“ pateikiamos 9 fotografijos iš miesto bažnyčių („Pijorų-Marijonų bažnyčia“, „Ketvirtoji Senamiesčio bažnyčia“, „Panevėžio Katedra“, minėtų bažnyčių interjero fragmentai). Didžiausias dėmesys skirtas Katedros sienų tapybos kompozicijai „Stebuklas ties Polocku“ (dailininkas Jonas Mackevičius) – iliustracija atspausdinta per du puslapius¹²¹. 2003-iaisiais išleistoje, Giedrės Jankevičiūtės knygoje „Dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940“ publikuojama 1932 metų

¹¹⁶ J. Mičiulis, *Panevėžio mokytojų seminarija. Prieš karą ir dabar*, Panevėžys, „Meno“ spaustuvė Kaune, 1929.

¹¹⁷ *Plentas Panevėžys–Ramygala*, Panevėžio apskrities valdybos leidinys, 1936.

¹¹⁸ PKM, GEK 25862, F 6447.

¹¹⁹ *Berčiūnų sąskrydis 1920–1935*, Panevėžio rajono skautų tunto leidinys, redagavo

P. D a u k a s, Panevėžys, „Bangos“ spaustuvė, 1935.

¹²⁰ PKM, GEK 24841, F 5865; plg.: *Panevėžys. Senovė ir dabartis*, p. 68.

¹²¹ V. K. P. *Panevėžio bažnyčios*, Panevėžys, 1936.

fotografija iš Tarabildų šeimos archyvo, kurioje Jonas Mackevičius su pagalbininkais nufotografuotas ant pastolių prie tapomos kompozicijos¹²². Gaila, kad nei pastarosios, nei knygelėje publikuojamų fotografijų autorius nėra žinomas.

Fotografijomis iliustruotas ir „Panevėžio Vyskupijos Eucharistinio Kongreso Šventaisiais 1933 metais Vadovas“¹²³. Jame pateikiami Panevėžio vyskupo K. Paltaroko, kanauninkų V. Butvilos bei P. Šidlausko portretai, Kristaus Karaliaus Katedros interjero bei eksterjero ir Šv. Petro ir Povilo bažnyčios eksterjero nuotraukos.

Ypač daug fotografijų – net 49 – patalpinta Panevėžio apskrities valdybos leidinyje „Panevėžio apskrities savivaldybė 1918–1938“¹²⁴. Iš visų iliustracijų meniškumu išsiskiria dvi nežinomo autoriaus Paliūniškio tilto per Lėvenį fotografijos, jose ypatingas dėmesys skiriamas pabrėžtinai užakcentuotai simetrijai (vienoje fotografijoje tiltas nufotografuotas iš šono su simetrišku atspindžiu upės vandenyje, kitoje fotografas į tilto konstrukciją pažvelgė iš apačios: nuotraukoje – simetriškai į viršų kylančios arkos fragmentas). Kai kurios šio leidinio fotografijos jau buvo publikuotos knygelėje „Plentas Panevėžys–Ramygala“, o štai kelios apskrities ligoninės fotografijos („Apskrities Ligoninės rūmai“, „Rentgeno kabinetas“, „Elektro terapijos kambarys“, „Chirurginė palata“, „Operacinė“, „Apskrities Ligoninės personalas“ bei ligoninės vedėjų A. Didžiulio ir S. Mačiulio portretai tarsi nuoroda į Pauros tais pačiais 1938-aisiais sudarytą jau minėtą ligoninės fotografijų albumą. Atidžiau patyrinėjus fotografijas, galbūt išaiškėtų jų autorystė.

Unikali ir vertinga yra jau minėta Juozapo Kozakevičiaus „Amžiaus kronika“ – fotografijomis, atvirukais ir dokumentais iliustruoti prisiminimai apie su autoriaus gimine susijusias vietas, tarp jų ir Panevėžį. Fotografijos priklijuotos ant mašinraščio puslapių, todėl nuotraukos autorių galima nustatyti tik tuomet, jei yra reljefinis įspaudas ant nuotraukos, arba lyginant priklijuotąsias fotografijas su žinomomis nuotraukomis. Yra du šiek tiek skirtingi, su skirtingomis iliustracijomis „Amžiaus kronikos“ mašinraščiai – vienas jų saugomas universiteto, kitas – Mokslų akademijos bibliotekoje¹²⁵.

Kito, taip pat gan įdomaus nuotraukomis iliustruoto mašinraščio

¹²² G. Jankevičiūtė, *Dailė ir valstybė. Dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940*, Kaunas, 2003, p. 265.

¹²³ *Panevėžio Vyskupijos Eucharistinio Kongreso Šventaisiais 1933 metais vadovas*, Panevėžys, „Bangos“ spaustuvė, 1933.

¹²⁴ *Panevėžio apskrities savivaldybė 1918–1938*, Panevėžys, Panevėžio apskrities valdybos leidinys, „Vilties“ spaustuvė, 1938.

¹²⁵ J. Kozakevičius, *Amžiaus kronika*, VUB RS, F 40-1-68; LMAB RS, F 112-1-5, JKK-3.

„Panevėžio miesto pradžios mokyklos Nr. 1 kronika“¹²⁶ kopija saugoma Panevėžio apskrities G. Petkevičaitės-Bitės viešosios bibliotekos Retų spaudinių skyriuje. Tai 96 mašinraščio puslapių rašinys su 216 iliustracijų (nuotraukų, piešinių). Nepavyko išsiaiškinti, kur yra kronikos originalas, tačiau ir minėtą spaudinį pervertus galima šį tą išvelgti. Kronikoje prie trumpų mokytojų biografijų priklijuotos portretinės, fotostudijose darytos jų nuotraukos. Aprašomus įvykius dažnai iliustruoja mėgėjiškos fotografijos. Prie ekskursijos į Anykščius aprašymą iliustruojančių nuotraukų yra prierasas: „Nuotraukas darė atskiras mėgėjas, iš šalies pats pasisiūlęs“. Taigi reikia manyti, kad čia gali būti fotografuota ir pačių mokytojų, ir atsitiktinių žmonių. Kelios 1930 m. sporto šventės fotografijos yra su S. Žvirzdino parašu (p. 17). Kita nuotrauka – lūpinių armonikėlių orkestro su vadovu S. Janausku – analogiška jau minėtai Žitkaus lūpinių armonikėlių orkestro fotografijai, tik metraštyje esančioje nuotraukoje orkestrantai matyti visu ūgiu. O kad orkestro dalyvių apranga buvo įspūdinga ne tik fotografijoje, matyti iš šalia fotografijos esančio įrašo: „Kaip matyti, orkestrėlis buvo pasidaręs savotišką uniformą, kuri susirinkusiems dar didesnio įspūdžio sudarė“ (p. 71). Iš tolesnio aprašymo aiškėja, kad fotografuota 1934 m. gruodžio 29 d. per Kalėdų eglutės vakarą. Vartant kroniką matyti, kad mokykloje fotografuota gana dažnai: nuotraukos buvo dovanojamos kartu su iškilmingai įteikiamais mokyklos baigimo pažymėjimais egzaminus išlaikiusiems ir mokyklą paliekantiems moksleiviams; po nuotrauką dovanų gavo ir minėtos 1930 m. sporto šventės dalyviai. O štai 1933 metais mokykla iškilmingai minėjo 10-ies metų sukaktuves, „visos iškilmės buvo filmuojamos ir fotografuojamos mokyklos lėšomis“ (p. 45).

Panevėžio fotografijų, nors ir negausiai, pasirodydavo tarpukario vietos bei respublikinėje periodikoje. „Panevėžio garse“ buvo perspausdinamos fotografijos iš jau minėtų leidinių: 1936 m. 42-ame ir 43-ame numeriuose įdėtos nuotraukos iš „Panevėžio bažnyčių“; tų pačių metų 44-as, 45-as, 46-as ir 47-as numeriai spausdino nuotraukas iš leidinio „Plentas Panevėžys–Ramygala“, ypač daug nuotraukų perspausdinta 1939 m. iš leidinio „Panevėžio apskrities savivaldybė 1918–1938“ – net 7-ame, 13-ame, 15-ame, 16-ame, 17-ame, 25-ame, 32-ame, 34-ame ir 46-ame numeriuose. Panevėžio laikraščiai nurodydavo, iš kur paimta klišė, bet nenurodėdavo fotonuotraukų autorių. Autorystė kartais išaiškėja atsitiktinai. Pavyzdžiui, 1936 m. „Panevėžio garsas“ spausdino penkių vyskupų portretus, tarp kurių – Panevėžio vyskupo Kazimiero Paltaroko portretas, jų

¹²⁶ Panevėžio miesto pradžios mokyklos Nr. 1 kronika, rašyta 1931/1932 – 1936/1937 m. m., mašinraštis, kopija, Panevėžys, Panevėžys, *Panevėžios apskrities G. Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka, Retų spaudinių skyrius*, S 3454.

net keli vienetai saugomi PKM Fotografijos rinkinyje, o autorius – Jonas Žitkus¹²⁷.

1936 metų „Trimito“ 13-ame numeryje spausdinamas straipsnis „Didžios moters jubiliejus (G. Bitės-Petkevičiatės 75 m. amž. sukaktuvėms)“, jį iliustruoja trys fotografijos: rašytojos portretas bei dvi nuotraukos iš šventinio sukaktuvių minėjimo¹²⁸. Fotografijų autorius nenurodytas. Beje, to paties žurnalo viršelį puošia Petro Babicko fotografija „Jau sujudo laivai Lietuvos vandenimis“. Tų pačių metų 19-ame „Trimito“ numeryje spausdinama viena Antano Patamsio nuotrauka – „Panevėžio moterų šaulių Mirgos būrio sanitarinių kursų klausytojos ir klausytojai su rinktinės vadu (vidury) pulk. lt. Andrašūnu, rinktinės moterų šaulių vade mok. Bilevičiūte, rinkt. Vado pad. Kap. Petruševičium, lektorais ir svečiais“¹²⁹, o 21-as numeris išspausdino keturių Patamsio nuotraukų reportažą iš šaulių Panevėžyje surengtų priešcheminės apsaugos kursų¹³⁰. Šaulių iškilmės Panevėžyje aprašomos ir K. Tumo straipsnyje 1937 m. 39-ame „Trimito“ numeryje, kurį iliustruoja pluoštelis nuotraukų, jų autorius, deja, nenurodytas¹³¹.

Kalbant apie Panevėžio fotografiją, nereikėtų pamiršti ir atvirukų su miesto vaizdais. XX a. pradžioje tokių atvirukų leidyba Panevėžyje garsėjo Leiba Slonimskis. Iki Pirmojo pasaulinio karo atvirukus leido ir Jankelis Trakmanas, tačiau tarpukariu jo fotografuotų miesto vaizdų, juolab išleistų atvirukų, nepavyko rasti. Tiesa, vienas atvirukas su užrašu: „Panevėžys. Nevėžys nuo naujojo tilto.“ savo stiliumi – fotografavimo maniera, leidybos ypatumais – labai primena Trakmano prieškarinio atvirukus, tačiau ant jo jokie autorystę patvirtinantys ženklai nenurodomi, todėl būtų per drąsu teigti, jog tai Trakmano leistas atvirukas¹³². Manau, tą galės patvirtinti ar paneigti tolesni tyrinėjimai.

Pirmosios Lietuvos nepriklausomybės metais buvo išleistos kelios Panevėžio atvirukų serijos. Viena serija be jokių fotografo ar leidėjo autorystės ženklų. Tai ant gelsvo kartono atspausti nedidukai vaizdai, kuriuos aprėmina šviesesni iškilūs rėmeliai. Po fotografija kairėje pusėje nurodomas miestas – „Panevėžys.“, dešinėje – fotografijos objektas. PKM Fotografijos rinkinyje saugomi šeši skirtingi šios serijos atvirukai: „Bravoras Bergschlösschen“, „Mokytojų Seminarija“, „Elektros

¹²⁷ Plg.: *Panevėžio garsas*, 1936 06 19, nr. 25, p. 1 ir PKM, GEK 19734, F 4323; GEK 20069, F 4335 (žr.: *Panevėžys. Senovė ir dabartis*, p. 26.).

¹²⁸ *Trimitas*, 1936 03 26, nr. 13, p. 291.

¹²⁹ *Trimitas*, 1936 05 07, nr. 19, p. 450.

¹³⁰ *Trimitas*, 1936 05 21, nr. 21, p. 490–493.

¹³¹ *Trimitas*, 1937 09 30, nr. 39, p. 925.

¹³² Plg.: PKM, GEK 12230, R 1486 ir GEK 12233, R 1483.

stotis“, „Igulos bažnyčia“, „Šv. Petro ir Povilo bažnyčia“, „St. Montvilo įpėd. fabrikas“¹³³.

Kita serija – A. Šlapaičio išleisti atvirukai. Juose vaizdas užima beveik visą atviruko plotą, paliktas tik šviesus aprėminimas; užrašas yra kairėje pusėje po nuotrauka; nugarinėje pusėje nurodomas leidėjas: „A. Šlapaitis, Panevėžys~Lietuva“. Šios serijos PKM Fotografijos rinkinyje saugomi penki skirtingi atvirukai: „Mergaičių Gimnazija“, „Laisvės aikštė“, „Vasario 16 d. gatvė“, „Apskrities Ligoninė“ ir be pavadinimo, kuriame nufotografuotas banko ir miesto vaistinės pastatas¹³⁴.

Baigiant būtina paminėti, kad itin daug ir gana įdomių yra nežinomų autorių fotografijų. Reikia tikėtis, kad tolesni tyrinėjimai dar atskleis ne vieną Panevėžio fotografijos istorijos paslaptį, įrašys dar ne vieno fotografo vardą į visos Lietuvos fotografijos istoriją.

Išvados

Regioninė fotografija Lietuvoje yra vis dar mažai tyrinėjama. Didžiausias dėmesys skiriamas centrų – Vilniaus ir Kauno fotografijai. Nepaisant to, vis daugiau atsiranda publikacijų apie mažesnių miestų ir miestelių fotografus. Į šiuos tyrimus pamažu įsitraukia ir muziejai, iš rinkinių išskeldami ir visuomenei pateikdami sukauptas fotografijų kolekcijas, pristatydami po vieną kitą savo regiono fotomeistrą.

Nesant pakankamai archyvinių duomenų, vienu iš pagrindinių tyrinėjimo šaltinių yra Panevėžio kraštotyros muziejaus fotografijos rinkinys bei kitose Lietuvos saugyklose – Lietuvos nacionaliniame muziejuje, Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyriuje, Lietuvos garso ir vaizdo archyve, Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje, Vytauto Didžiojo karo muziejuje, Šiaulių „Aušros“ muziejaus fototekeje bei Fotografijos muziejuje – saugomos Panevėžio fotografijos.

Tarpukario Panevėžyje daugiausia klestėjo komercinė fotografija. Žymiausi jos atstovai J. Žitkus, J. Paura, I. Fridas, L. Greiseris, A. Patamsis neapsiribojo vien studijinėmis fotografijomis, jie fiksavo įvairias miesto gyvenimo sritis. Išlikusiose fotografijose – politinės, visuomeninės, kultūrinės, ūkinės miesto gyventojų veiklos atspindžiai.

Be fotografų-amatininkų, turėjusių savo fotostudijas, reiškėsi ir gana nemažas būrys mėgėjų, kuriems fotografija tebuvo malonus laisvalaikio užsiėmimas. Tai daugiausia gimnazistai, pedagogai, dažniausiai

¹³³ PKM, GEK 4621, F 1841; GEK 15756, F 3284; GEK 25855, F 6440; GEK 25856, F 6442; GEK 12231, R 1485; GEK 25857, F 6441; GEK 24093, F 5739; GEK 13919, F 2546; GEK 12237, R 1484.

¹³⁴ PKM, GEK 15591, F 3235; GEK 27289, F 7821; GEK 14590, F 2813; GEK 15589, F 3233; GEK 22072, R 9515; GEK 14589, F 2815; GEK 15588, F 3232.

Nežinomas fotografas. Amerikiečių kooperacinės prekybos parduotuvės interjeras. 1935 m.

fiksavusieji savo kasdienio gyvenimo įvykius, juos supusius žmones, aplinką.

Atsigavus miesto ekonomikai, padaugėjo fotografijomis iliustruotų Panevėžio leidinių. Nuotraukos, nors ir negausiai, imtos publikuoti vietos bei respublikinėje periodikoje. Tarpukariu buvo išleistos kelios serijos Panevėžio vaizdų atvirukų.

Yra išlikusių ir daug nežinomų Panevėžio fotografų darbų, kurie laukia tolesnių tyrinėjimų.